

1414-1495.

[14--?].

Author:

Title:

قالب مارک و فهرست نویسی نسخ خطی

Notes:

نویسنده: افشین موسوی چلک

مدیر اطلاع رسانی کتابخانه مجلس شورای اسلامی

mousavi@majlislib.com

کتاب و سایر مواد کتابخانه‌ای است به شکلی که اطلاعات کتاب شناختی آنها به سادگی در هر کشوری قابل تشخیص باشد. از این روش هم در فهرست برگه و هم فهرست های چاپی و فهرست های کامپیوتری استفاده می شود. روش کار این استاندارد مبتنی بر نشانه ها و علائمی است که باید پیش از هر جزء اطلاعات کتاب شناختی گذاشته شود تا بدین طریق مشخص شود که هر ناحیه اطلاعات کتاب شناختی صرف نظر از خط و زبان - مربوط به چیست و چه مفهومی دارد. بنابراین هر نشانه در این استاندارد مبین مفهوم اطلاعات کتاب شناختی بعد از خود است.

طرح مارک (MARC)

در اواخر دهه ۱۹۵۰ کتابخانه کنگره مطالعات مربوط به امکان استفاده از روشهای خود کار را برای امور داخلی خود آغاز کرد. در اواخر دهه ۱۹۶۰ با حمایت مالی شورای منابع کتابخانه ها (Council of Library Resources) بررسی عملی این امر انجام گرفت و مطالعات دیگری در مورد تبدیل داده های فهرست برگه های کتابخانه کنگره به شکل ماشین خوان و چاپ آنها توسط کامپیوتر آغاز شد. این مطالعات که با علاقه مندی و جذابیت خاصی روبرو شده بود در سال ۱۹۶۶ به صورت یک طرح درآمد، نام آن "مارک" نامیده شد. در این طرح ۱۶ کتابخانه شرکت داشته اند و سرانجام در اکتبر ۱۹۶۶ توزیع نوارهای مغناطیسی مارک شروع شد. مارک یک از عوامل مهم توسعه فهرست های رایانه ای بوده است. با کد گذاری هر یک از عناصر کتاب شناختی در یک مدخل و ماشین خوان کردن آنها این امکان به وجود آمد تا مشخصات کتاب شناختی مواد کتابخانه ای تفکیک شده و در فیله های مربوطه ذخیره شدند، بدین ترتیب برخلاف اطلاعات کتاب شناختی مارک انعطاف پذیر بوده و آنها را می توان بر اساس نیاز کتابخانه به ویژه

روند روز افزون تولید اطلاعات در جهان و ضرورت کنترل حجم عظیم اطلاعات از سوی کتابخانه ها و مراکز کتاب شناختی در سراسر جهان، و رعایت اصول یکدستی در ذخیره و بازیابی اطلاعات با توجه به موانع زبانی و فرهنگی و نیز کنترل و استفاده بهینه از انبوه اطلاعات مشترک بین کتابخانه ای و مراکز کتاب شناختی بین المللی و اطلاع رسانی منجر به تدوین استانداردهای فهرست نویسی شده است.

استانداردهای فهرست نویسی نسخ خطی

نسخ خطی به عنوان یکی از انواع منابع کتابخانه ای نیاز به سازماندهی دارند. جهت یکسان سازی فهرست نویسی، فصل چهارم قواعد فهرست نویسی انگلو- امریکن به فهرست نویسی منابع پرداخته است. این قواعد در برگیرنده توصیف انواع متون خطی از جمله کتاب ها، رساله ها، نامه ها، سخنرانی ها و اوراق حقوقی خطی و مجموعه هایی از این قبیل می باشد. یکی دیگر از استانداردهایی که برای فهرست نویسی منابع تدوین گردید "استاندارد بین المللی کتابنامه نویسی (ISBD) است. با افزایش حجم تبادل اطلاعات علمی در جهان و استفاده فراوان اطلاعات در سطح بین المللی که از طریق استفاده از فهرست ها و کتابشناسی ها صورت می گیرد، لزوم تدبیر روشی برای ایجاد هماهنگی و یک دستی در کار فهرست نویسی توصیفی و درک ساده تر اطلاعات کتابشناختی که طبیعتاً با زبان های مختلف در سطح جهان تهیه می شود احساس می شد. به همین منظور دفتر کنترل کتاب شناختی جهانی (UBC) که یکی از هدف های آن ایجاد هماهنگی در شیوه ارائه اطلاعات کتاب شناختی است، برنامه هایی برعهده گرفت که پس از بررسی و تدوین به معرفی "استاندارد بین المللی کتابنامه نویسی" منتهی گردید. هدف عمده این استاندارد همان گونه که گفته شد، استاندارد کردن فهرست نویسی توصیفی

در مرحله تبادل و نیز نمایش روی صفحه کامپیوتر جابجا کرد. مارک در ابتدای یک مرحله انقلابی در جریان استفاده از کامپیوتر جهت تبادل داده‌های کتاب‌شناختی به شکل ماشین خوان ایجاد کرد. اگر چه قبلاً به عنوان یک فرمت فهرست‌نویسی ماشین خوان جهت تولید کارت به وجود آمد، مارک با پیشرفت‌هایی که در دهه ۱۹۷۰ کرد، به عنوان تنها عامل رشد مکانیزه کردن کتابخانه مورد توجه قرار گرفت. فرمت رکوردهای موجود بر روی نوارهای مارک براساس قواعد فهرست‌نویسی انگلو-آمریکن و استاندارد بین‌المللی کتابنامه نویسی (ISBD) طراحی شده‌اند و منطبق با استاندارد ملی آمریکا برای مبادله اطلاعات کتاب‌شناختی روی نوارهای مغناطیسی و همچنین کدهای استاندارد تبادل اطلاعات اسکی و استانداردهای موسسه ملی استاندارد می‌باشد.

به تدریج که استفاده از مارک گسترش پیدا کرد کشورها و سازمان‌های مختلف برای ضبط اطلاعات کتاب‌شناختی منابع خود فرمت‌های خاصی از مارک را ابداع کرده و به کار گرفتند. اختلاف فرمت‌های مارک مانند مثل اختلاف قواعد فهرست‌نویسی با یکدیگر است.

از آنجا که در قواعد فهرست‌نویسی انگلو-آمریکن ویرایش ۲ (AACR2) در رابطه با فهرست‌نویسی نسخ خطی قواعدی اختصاص دارد در فرمت مارک نیز Tag‌هایی برای این نوع از منابع در نظر گرفته شده است. در فهرست مشترک نسخ خطی کتابخانه کنگره آمریکا (NUCMC) National Union Catalog of Manuscript Collections از فرمت USMARC استفاده گردیده است. که در ذیل یک رکورد به عنوان نمونه ذکر می‌گردد:

Author: J'am_i, 1414-1495.
 Title: D'iv'an, [14--?].
 Description: 1 v. ; 23 x 15 cm.
 Notes: Collected poems. Incomplete at the beginning.
 Ethé, H. India Office, 1301
 Purchased from Oskar Rescher on the Henry A. Homes Fund, 1964.
 Good nasta'l'iq, in red and black; @unw'ans in gold and colors.
 The date A.H. 1232 [A.D. 1816 or 1817] added in a much later hand. Presumably copied before A.D. 1500.
 The title of the lower page edges calls this volume Kull'iy-at-i J'am_i; presumably the manuscript at one time comprised his other works.
 Islamic binding, in black.
 Subjects: Persian language and literature -- Poetry.
 Persian poetry.
 Location: Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, CT
 Control No.: CTYAFNB0003-A
 Tagged display | Previous Record | Next Record | Brief Record Display | New Search

در نمونه بالا دیوان جامی با فیلدهای مارک فهرست شده است که جهت تبادل اطلاعات بین نرم افزارهای مختلف باید فرمت tag آن را ذخیره و سپس آن را منتقل کرد. فرمت Tag رکورد بالا به شکل زیر است:

001 CTYAFNB0003-A
 003 C\$RLIN
 006 t 000 0
 008 000605s14uu ctu per d
 035 \$a(CtY)notisFNB0003
 040 \$aCTY-BR\$cCTY-BR\$eapm\$dC\$RLIN
 100 0 \$aJ'am_i,\$d1414-1495.
 245 10\$aD'iv'an,\$f[14--?].
 300 \$a1\$fv. ;\$c23 x 15 cm.
 520 \$aCollected poems. Incomplete at the beginning.
 510 4 \$aEthé, H. India Office,\$c1301
 561 \$aPurchased from Oskar Rescher on the Henry A. Homes Fund, 1964.
 500 \$aGood nasta'l'iq, in red and black; @unw'ans in gold and colors.
 500 \$aThe date A.H. 1232 [A.D. 1816 or 1817] added in a much later hand. Presumably copied before A.D. 1500.
 500 \$aThe title of the lower page edges calls this volume Kull'iy-at-i J'am_i; presumably the manuscript at one time comprised his other works.
 500 \$aIslamic binding, in black.
 650 4\$aPersian language and literature\$xPoetry.
 650 0\$aPersian poetry.
 852 \$aBeinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, CT
 952 \$aCTYAFNB0003A\$bYale University Library - Yale University Libraries
 Labeled display | Previous Record | Next Record | Brief Record Display | New Search

351 SaOrganized into the following series: ...
351 SbOutgoing correspondence is in chronological order; incoming correspondence is arranged alphabetically by correspondent.

فیلدهای مربوط به یادداشت:

یادداشت‌های تاریخی. کتاب شناختی: فیلد ۵۴۵

برای انواع یادداشت‌های تاریخی و کتاب شناختی در مارک آمریکا فیلد ۵۴۵ در نظر گرفته شده است. مانند:

545 City planner, architect.

545 Begun in 1970 [I'm making this up], the Ithaca Festival is held on the weekend of June each year in Ithaca, N.Y. It features a parade, performances by local musical and dance groups, a craft fair, and concessions booths featuring the local restaurants.

خلاصه: فیلد ۵۲۰

برای ورود اطلاعات خلاصه نسخه فیلد ۵۲۰ در نظر گرفته شده است.

زبان: فیلد ۵۴۶

برای ورود اطلاعات مربوط به زبان نسخه فیلد ۵۴۶ در نظر گرفته شده است. مانند:

546 French and Latin

روش‌های دیگر دسترسی به نسخه: فیلد ۵۳۰

اگر نسخه‌ای به روش دیگر مثل میکروفیلیم و یا روش‌های دیگر قابل دسترسی باشد، اطلاعات مربوطه در فیلد ۵۳۰ ورود اطلاعات می‌گردد. مانند:

Example: 530 \$3Correspondence \$also on microfilm

روش فراهم‌آوری و تهیه نسخه: فیلد ۵۴۱

برای این که از نحوه فراهم‌آوری نسخه اطلاعاتی در فهرست درج گردد فیلد ۵۴۱ در نظر گرفته شده است. مانند:

541 Gift of Tee Corinne

محدودیت دسترسی نسخه: فیلد ۵۰۶

اگر در دسترسی به نسخ منعی یا محدودیتی وجود دارد برای ورود اطلاعات یادداشت مربوط به این امر فیلد ۵۰۶ در نظر گرفته شده است. مثال:

506 Access to portions of the correspondence is restricted to permission of the Laura (Riding) Jackson Board of Literary Management

یادداشت مربوط به وضعیت نشر: فیلد ۵۸۱

Tagهایی که برای رکورد بالا ذکر شده براساس فرمت مارک آمریکا می‌باشد و تمامی رکوردهای مربوط به نسخ خطی از این tagها استفاده می‌کنند. با توجه به این که این فرمت استاندارد می‌باشد، تمامی کتابخانه‌های جهان به راحتی می‌توانند به انتقال رکورد مورد نیاز پردازند که این امر یکی از بزرگترین امتیازات فهرست‌های رایانه‌ای به شمار می‌رود.

برای آشنایی بیشتر با کاربرد مارک در فهرست‌های مربوط به نسخ خطی برخی فیلدهایی که مارک آمریکا برای فهرست نویسی نسخ خطی اختصاص داده است معرفی می‌گردند:

سرشناسه: فیلد ۱۰۰، ۱۱۰ و ۱۱۱

- فیلد ۱۰۰ برای سرشناسه شخص در مارک آمریکا در نظر گرفته شده است: مثال:

100 1 Washington, George, Sd1732-1799

- برای نام سازمان وقتی سرشناسه قرار گیرد فیلد ۱۱۰ در نظر گرفته شده است:

110 2 Newberry Library.

برای پیمان نامه‌ها، کنفرانسها و فیستوال‌ها فیلد ۱۱۱ در نظر گرفته شده است:

111 2 Ithaca Festival (Itaca, N. Y.).

- گرد آورنده با توجه به قواعد انگلو - امریکن می‌تواند سرشناسه قرار گیرد که در این صورت در مارک فیلد فرعی \$e بعد از فیلد اصلی در نظر گرفته شده است و کلمه "گردآورنده" در فیلد \$e می‌آید. مثال:

100 1 Dean, Arthur H., Secollector

عنوان: فیلد ۲۴۵

برای فیلد عنوان در مارک آمریکا فیلد ۲۴۵ در نظر گرفته شده است. و فیلد فرعی \$f برای تاریخ در نظر گرفته شده است. مثال:

245 00 French Revolution manuscript collection,

\$f1668-1868 \$g (bulk1788-1815)

برساخت (مشخصات ظاهری): فیلد ۳۰۰

برای مشخصات ظاهری نسخ خطی فیلد ۳۰۰ در نظر گرفته شده است. که خود شامل چند فیلد فرعی نیز می‌باشد. مانند:

103 cubic ft.

سازماندهی و ترتیب: فیلد ۳۵۱

برای ورود اطلاعات مربوط به سازماندهی و نظم کتاب فیلد ۳۵۱ در نظر گرفته شده است که فیلد فرعی \$a برای سازماندهی و فیلد فرعی \$b برای نظم و ترتیب نسخه در نظر گرفته شده است. مانند:

آنچه در بالا به عنوان فیلدهای مارک برای نسخ خطی ذکر گردید برخی از فیلدهای مهم می باشند.

فهرست های نسخ خطی در ایران

نسخ خطی مانند دیگر منابع سالیان دراز در کتابخانه های ایران فهرست شده اند. اما آنچه در این فهرست ها دیده می شود عدم یک دستی فیلدها می باشد که هر فهرست نویس با توجه به سلیقه خود به معرفی کتاب پرداخته است و هیچ گونه فرمت استاندارد را رعایت نکرده اند.

مجموعه ۲۱۸۹/۳ فارسی
عنوان: آداب الخلوۃ یا رساله خلوت پدید آور: شاه نعمت الله ولی
۱۰/۳/۱۵/۲۱۰۴، برگ: ۴۴۲، ص: ۱۲، کاغذ: ترمه، جلد: روبه میشن لایه قرمز.
جدول بندی شده به مشکی و اکلیل، عنوان و نشان شگرف

نمونه ای از کارت فهرست نویسی از فهرستگان مشترک فهرست نسخ خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی قم

فهرست نویسان نسخ خطی باید به این امر توجه داشته باشند که اگر از فرمت استاندارد در جهت فهرست نویسی استفاده نمایند باید در آینده هزینه ای مجدد را برای استاندارد کردن آنها صرف نمود و با توجه به رشد فهرست های کامپیوتر و ضرورت آن، لازم است فهرست نویسان یک فرمت استاندارد را بپذیرند. در ایران کتابخانه ملی در چند شماره اخیر فهرست کتابخانه خود از قواعد انگلو- امریکن استفاده کرده است که با استقبال کتابداران مواجه گشته است.

فرمت مارک ایران که توسط کمیته مارک ایران طراحی گردیده است جهت تبادل اطلاعات کتاب شناختی فارسی به وجود آمده است که می توان از این فرمت جهت فهرست نویسی نسخ خطی استفاده نمود و هر کتابخانه ای که در فهرست نویسی نسخ خطی از قواعد فهرست نویسی انگلو- امریکن پیروی کند به راحتی می تواند اطلاعات مربوط به نسخ خطی را به فرمت مارک تبدیل نماید. چرا که فرمت مارک با قواعد انگلو- امریکن مطابقت دارد و بر پایه آن طراحی گردیده است.

پی نوشت ها:

۱- مرتضی کوکی. قالب مارک ملی ایران: نظریه و عمل. در: فهرست های رایانه ای، کاربرد و توسعه، مجموعه مقالات همایش کاربرد فهرست های رایانه ای در کتابخانه های ایران. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۹، ص ۱۰۹.

2- Library of Congress, Intelligent interface and retrieval methods. - Washington, DC. 1989. p. 9

۳- رحمت الله فتاحی. فهرست نویسی: اصول و روش ها - ویرایش دوم - مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۷، ص ۲۵۷.

4- Field for Use in Manuscript Cataloging: A Cheatsheet. [online]. Available: <http://rmc.library.cornell.edu/services/cheatsheet.html>

۵- برای اطلاعات بیشتر در مورد جزئیات اطلاعات فیلدها به آدرس زیر رجوع کنید: MARC21 Concise Format for Bibliographic Data: <http://lcweb.loc.gov/marc/bibliographic/ecbdhome.html>

اگر نسخه مورد نظر چاپ و نشر یافته باشد یادداشت های مربوط به وضعیت نشر در فیلد ۵۸۱ ورود اطلاعات می گردد.

یادداشت ارتباط با منابع دیگر: فیلد ۵۸۰

اگر لازم باشد نسخه به منابع مرتبط دیگر link داده شود فیلد ۵۸۰ برای ورود اطلاعات این امر در نظر گرفته شده است. مثال:

580 Forms part of French Revolution Collection

یادداشت کلی: فیلد ۵۰۰

برای ورود اطلاعات مربوط به یادداشت کلی فیلد ۵۰۰ در نظر گرفته شده است: مثال:

500 Collecting program: Human Sexuality Collection.

500 Related collection: Valerie Taylor Papers, 7627

فهرست تحلیلی (موضوع): فیلدهای ۶۵۱، ۶۵۰، ۶۳۰، ۶۱۱، ۶۱۰، ۶۰۰

- اگر نام شخص موضوع نسخه باشد برای ورود اطلاعات موضوع فیلد ۶۰۰ در نظر گرفته شده است.

- اگر نام سازمان موضوع واقع شود فیلد ۶۱۰ برای ورود اطلاعات در نظر گرفته شده است.

- اگر نام فستیوال، یا کنفرانس یا پیمان نامه موضوع واقع گردد فیلد ۶۱۱ برای ورود اطلاعات در نظر گرفته شده است.

- اگر عنوان قراردادی موضوع واقع گردد فیلد ۶۳۰ برای ورود اطلاعات در نظر گرفته شده است.

- اگر اسم یا عبارت اسمی موضوع یک نسخه واقع گردد فیلد ۶۵۰ برای ورود اطلاعات در نظر گرفته شده است.

- اگر نام جغرافیایی موضوع نسخه باشد فیلد ۶۵۱ برای ورود اطلاعات این امر در نظر گرفته شده است.

شناسه افزوده: فیلدهای ۷۱۱، ۷۱۰، ۷۰۰

اگر نام شخص به عنوان شناسه افزوده بیاید فیلد ۷۰۰ برای ورود اطلاعات این امر در نظر گرفته شده است.

اگر نام سازمان به عنوان شناسه افزوده بیاید فیلد ۷۱۱ برای ورود اطلاعات در نظر گرفته شده است.

اگر نام کنفرانس، پیمان نامه و فستیوال به عنوان شناسه افزوده بیاید فیلد ۷۱۱ برای ورود اطلاعات در نظر گرفته شده است.

URL منبع الکترونیکی: فیلد ۸۵۶

اگر نسخه دارای آدرس اینترنتی نیز باشد فیلد ۸۵۶ برای ورود اطلاعات آدرس در نظر گرفته شده است. مانند:

856 40 \$3Finding aid\$uhttp://rmc.library.cornell.edu/eguides/manuscripts/4100.html